

Evaluation of Weak Agnosticism

Javadpour, Gholamhossein

Assistant Professor, Theology Department, Iranian Institute of Philosophy.

(qhjavad@yahoo.com)

ABSTRACT

Agnosticism based on the people included in this ruling, some consider this ruling to include all cognitive subjects (strong), some think that different people have a general ruling (weak). Therefore, weak agnosticism means that: the epistemological agent is allowed to remain without final judgment regarding the existence of God. Two main reasons can be put forward in defense of this attitude; (1) considering the epistemological position and the variety of the conditions and abilities of the epistemological agents and the effect of this feature on the knowledge of the evidence and their weighting, their various judgments, including remaining agnostic about the existence of God, are justified. (2) Based on a reading of the principle of epistemological conservatism (a person can continue to believe until he finds a reason against his belief), the internal reasons of individuals are sufficient for the legitimacy of their belief.

Keywords: Weak agnosticism, existence of God, epistemic position, principle of epistemic conservatism.

Received: 2024/10/06 - Received in revised form: 2025/04/07 - Accepted: 2025/04/21 - Published online: 2025/09/14

 Javadpour, GH. (2025). Evaluation of Weak Agnosticism, *Journal of Philosophical Sophia Perennis*, 46 (2), 210-234.

<https://doi.org/10.22034/iw.2025.481481.1812>

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Extended Abstract

Agnostics hold that epistemic judgment about the existence of God ought to be suspended. This epistemic–theological school comprises diverse forms; depending on the scope of applicability among individuals, some thinkers regard this injunction as binding on all epistemic agents (strong agnosticism), while others reject such all-encompassing application and deny a singular rule for every agent (weak agnosticism). Thus, weak agnosticism entails that an epistemic agent is permitted to remain without a conclusive judgment concerning God’s existence. Two main reasons can be advanced in defense of this perspective:

1. Defense Based on the Epistemic Situation

Given the epistemic situation and the diversity of conditions and capacities among epistemic agents, and the influence of these attributes on their awareness of evidence and its weighting, their divergent judgments—including remaining agnostic about God’s existence—are justified. By acknowledging the variation in epistemic situation, this justification remains acceptable as long as an individual has observed the ethics of belief and fulfilled his epistemic duties. Since the aim of knowledge is to attain truth—and truth is defined as something independent of the epistemic agents—we must, as far as possible, put in place guidelines to guard against subjective and personal influences. However, we cannot require epistemic agents to perform beyond their capacities, and epistemic errors occur abundantly in the process of acquiring knowledge. Now, if an individual’s epistemic situation is not adequate, he should not take a position either for or against a matter simply because they lack evidence; rather, epistemic suspension of judgment is the correct stance. In light of the discussions raised in the debate over the existence of God, if God exists, factors such as sin may have affected the individual’s epistemic disposition, leaving them unable to secure evidence in God’s favor; or if God does not exist, the individual—driven by a psychological need for a transcendent being, by wishful thinking, or by a psychological need not to know—may be unable to properly grasp reasons against God’s existence. These are possibilities and circumstances that compromise one’s cognitive capacities and create situations in which the individual cannot form a sound epistemic judgment; accordingly, epistemic suspension of judgment is a justified and reasonable option for them. (Morris, 1986)

2. Defense Based on the Principle of Epistemic Conservatism

According to one reading of the principle of epistemic conservatism (that a person may continue to believe a proposition as long as they have not found any reason to reject it), an individual’s internal reasons are sufficient to legitimate the ongoing persistence of their belief; hence, someone who get agnostic is, in principle and to the extent of that belief, justified in maintaining it. However, limiting this principle solely to internal reasons faces difficulties, and therefore it cannot serve as a solid foundation for weak agnosticism. Graham Oppy, drawing on Gilbert Harman’s epistemic principle and an internalist account of the justification required for belief, seeks to defend weak agnosticism. On his reading, the sufficiency of an individual’s internal reasons to justify their belief—and the *prima facie* entitlement to continue holding it so long as no defeating reason appears—serves as the major premise, while the person’s agnostic stance functions

as the minor premise and a concrete instance of this rule. Oppy regards this epistemic principle as closely akin to the theistic claim that religious belief can be properly basic and non-inferentially justified, and he argues that anyone who accepts it thereby renders agnosticism a defensible position. On Oppy's interpretation, individuals are entitled to consider their ongoing commitment epistemically justified based on their own internal reasons. These internal reasons sometimes support theism or atheism and sometimes warrant an epistemic suspension of judgment; according to the stated principle, all such responses are both permissible and justified for those who embrace them. It may happen that someone fails to reach a determinate conclusion about God's existence—regardless of which factors produce that result—but because their personal reasons are epistemically sufficient for them, this agnostic position is recognized as legitimate. (Oppy, 1994, p. 161)

References

- Feldman, R. & Conee, E. (2004). *Evidentialism: Essays in epistemology*. Oxford, Oxford University Press.
- Hanson, N. R., 1972, *What I Do Not Believe and other Essays*, ed. Stephen Toulmin and Harry Woolf, Dordrecht, Neth.
- Kenny, A. (1983). *Faith and Reason*. New York. Columbia University Press.
- Kenny, A. (2009). *Atheism and Agnosticism*. *Philosophers and God; At the Frontiers of Faith and Reason*, ed. by John Cornwell and Michael McGhee, MPG Books Group.
- Lewis, D. (1996). *Elusive Knowledge*. *Australasian Journal of Philosophy*. 74, 549-567.
- Mizrahi, M. (2017). *Skepticism; Is knowledge of God's existence possible*. *European Journal for Philosophy of Religion*, 9(1), 41-64.
- Morris, T, (1986). *Pascalian Wagering*. *Canadian Journal of Philosophy*. 16 (3), 437- 454.
- Oppy, G. (1994). *Weak Agnosticism Defended*, *International Journals for Philosophy of Religion*. 36, 147-167.
- Poidevin, R. (2010). *Agnosticism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- Price, H. (1988). *Review of Change in View*. *Philosophical Books*. 29, 38-41.
- Scriven, M. (1966). *Primary Philosophy*, New York, McGraw Hill.
- Schellenberg, J. L. (2015). *The Hiddenness Argument, Philosophy's new challenge to the Belief in God*. Oxford, Oxford University Press.

ارزیابی لادری گرایي ضعیف (جوازی)

علمی - پژوهشی

غلامحسین جوادپور

استادیار گروه کلام موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران. (qhjavad@yahoo.com)

چکیده

براساس لادری گرایي، داوری نهایی درباب وجود خدا متوقف است و نظر نهایی ایجابی یا سلبی در این زمینه وجود ندارد. این نگرش معرفتی - الاهیاتی دارای اقسامی است؛ برخی بر مبنای افراد، همگان را مشمول آن می‌دانند (قوی) و عده‌ای بدون نگاه یک دست و کلی، مجاز می‌دانند که برخی افراد، بسته به پیش زمینه‌ها و توانایی‌های معرفتی شان، لادری گرا شوند (ضعیف). دو دلیل عمده در دفاع از لادری گرایي ضعیف قابل طرح است: (۱) چون شرایط و توانایی‌های افراد و موقعیت معرفتی آنها متنوع است، میزان آگاهی از شواهد و وزن دهی آنها و در نتیجه، داوری‌های مختلف افراد - از جمله لادری مانند درباب وجود خدا - موجه است. این توجیه تا زمانی که فرد به اخلاق باور و مسئولیت و وظایف معرفتی خود متعهد باشد، قابل پذیرش است. (۲) گراهام ایبی با بهره‌گیری از اصل محافظه‌کاری معرفتی (تا زمانی که فرد دلیلی مخالف باور خود نیافته، می‌تواند همچنان بدان معتقد باشد) معتقد است دلایل درونی افراد در مشروعیت تداوم باور ایشان کافی است؛ در نتیجه لادری گرا در اصل و امتداد رویکرد معرفتی خود موجه است. چالش اصلی این دفاعیه، اکتفا به دلایل درونی فرد است؛ درحالی که برای داشتن یک رویکرد معرفتی معتبر، نباید از دلایل بیرونی له و علیه آن غافل شد.

کلیدواژه‌ها: لادری گرایي ضعیف، وجود خدا، موقعیت معرفتی، اصل محافظه‌کاری معرفتی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵ - تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۱/۱۸ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱ - تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۶/۲۳

□ جوادپور، غلامحسین؛ (۱۴۰۳) ارزیابی لادری گرایي ضعیف (جوازی)، *جاویدان خرد*، ۴۶ (۲)، ۲۱۰ - ۲۳۴.

<https://doi.org/10.22034/iw.2025.481481.1812>

This is an open access article under the terms of the Creative Commons attribution 4.0
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

طرح مسأله

لاادری‌گرایی^۱ مبنایی معرفتی است که داوری معرفتی درباره وجود یا عدم وجود خدا را متوقف می‌داند.^۲ لادریان معتقدند باور به وجود یا عدم وجود خدا ممکن یا محقق نیست؛ یا اینکه ما ضرورتاً توان دستیابی به معرفت در چنین ساحتی را نداریم یا اینکه چنین معرفتی بالفعل موجود نیست و دلایل کافی به سود طرفین یا موجود نیست یا متکافی است. اینان در یک تقسیم‌بندی دیگر، به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: گاه لادری‌گرا معتقد به توقف داوری معرفتی درباره وجود خدا است؛ حال یا لزوماً^۳ - با نگاهی هنجاری - یا محققاً - با نگاه توصیفی. به عبارتی دیگر، در کشمکش بین رد و تأیید ادله به سود و زیان وجود خدا، در نهایت نمی‌توان / نباید به نتیجه محصلی دست یافت. پس هم خدا باور و هم خدا ناپاوار به لحاظ معرفتی، تلاشی نافرجام و موضعی نادرست دارند. در مقابل، گاه لادری‌گرا بر آن است که انسان عاقل می‌تواند / مجازاً^۴ است - به لحاظ هنجاری - یا گاه اتفاق می‌افتد - به لحاظ توصیفی - که داوری معرفتی در باب وجود یا عدم وجود خدا را متوقف کند و موضع نهایی در این باب برنگیرد. پس فرق مهم این دو دسته در آن است که انسان‌های عاقل و خردمند را مکلف به پذیرش تعلیق کنیم یا مختار و مختار بدانیم - به لحاظ هنجاری - و لادری‌گرایی را عمومی یا مختص برخی از عاملان معرفتی بدانیم - به لحاظ توصیفی. در حالت نخست، تنها یک موضع معرفتی در باب وجود خدا موجه / موجود است و آن تعلیق نظر در این باب است؛ اما در حالت دوم، در کنار خدا باوری و خدا ناپاوری، موضع سومی وجود دارد / موجه است که برخی انسان‌های محقق بدان حکم می‌کند. در این مقاله رویکردهایی که در صدد اعتبار بخشی به لادری‌گرایی ضعیف یا جوازی هستند، ارزیابی خواهند شد.^۵

پیشینه پژوهش

ارزیابی انتقادی لادری‌گرایی در حوزه فلسفه و فلسفه دین به قرن بیستم بازمی‌گردد و برخی فیلسوفان با توجه

1. Agnosticism.

۲. لادری‌گرایی امتداد سنت شکاکانه البته در حوزه الاهیات است. توضیح آنکه شک یا عدم علم در معرفت دینی، گاه در اصل وجود خدا است که از آن به لادری‌گرایی تعبیر می‌شود؛ گاه در تبیین کیفیت صفات خدا است که در الاهیات سلبی از آن گفتگو می‌شود و گاه در اغراض الاهی - مانند غرض خدا از خلق شرور - که از آن به الاهیات شکاکانه تعبیر می‌شود.

3. obligatory.

4. permissible.

۵. برخی معتقدند اقدام پاسکال مبنی بر صورت بندی استدلالی غیر معرفتی بر وجود خدا، ارائه راه حلی برای افرادی بوده که خدا باوری و خدا ناپاوری را هم ارز برآورد می‌کنند، نه راه حلی همگانی. در این صورت، این اعترافی به لادری‌گرایی ضعیف است. (Morris, 1986) به نظر می‌رسد جملات پاسکال در ابتدای تأملات و کلماتی چون آشوب بی‌پایان و اینکه عقل نمی‌تواند داوری نهایی کند، بر لادری‌گرایی قوی دلالت دارد، نه ضعیف.

به بروز چنین رویکردی از هاکسلی و راسل در باب وجود خدا، به مرور آن را در کانون توجه آوردند. مقالات و کتب فراوانی در دو دهه اخیر در این باب نگاشته شده است که عمدتاً به تبیین انواع لادری‌گرایی و استدلال‌ها له و علیه آن می‌پردازند. برخی مدخل‌های دانشنامه‌های مشهور و برخی تک‌نگاره‌های مستقل در کنار مقالات علمی پرشمار، پیشینه متأخر این نگرش فکری در باب وجود خدا را سامان داده است. در این میان، مسأله لادری‌گرایی ضعیف، بسیار نحیف است و چندان بدان پرداخته نشده است. بنابراین فارغ از پیشینه پژوهش، پیشینه مسأله هم چندان طولانی نیست. تنها مقاله مستقل انگلیسی از آن گراهام اپی است که بخشی از مقاله پیش رو به ایده اپی و دفاعیه او از لادری‌گرایی ضعیف می‌پردازد. همچنین پنج مقاله درباره‌ی اپی به فارسی منتشر شده است که تنها بخشی مختصر از یکی مقالات،^۱ نکته‌ای را در باب مجوز لادری شدن در برخی امور، از جمله وجود خدا بیان می‌کند که بدان اشاره خواهد رفت.

۱. اقسام لادری‌گرایی

لادری‌گرایان معتقدند به لحاظ معرفتی، نه خدا باوری و نه خدا ناپاوری گزینه درستی در برابر پرسش از وجود خدا نیست و داوری در باب خدا متوقف است / باید باشد. درباره‌ی انواع این مکتب فکری چند نظر وجود دارد که گاه یک اصطلاح برای اطلاق بر دو قسم از تقسیمات متنوع به کار رفته است (see: Poidevin, 2010, 16; Kenny, 1983, pp. 87-88):

علم به وجود / عدم وجود خدا:

الف) ناممکن است و بالقوه نمی‌توان بدان دست یافت. این دیدگاه ناظر به همه عواملان معرفتی است. (۱)

ب) بالقوه ممکن است؛ اما بالفعل رخ نداده است. (۲)

این قسم خود دو نوع است:

- این حکم همگانی است و هیچ کس علم بالفعل ندارد. (۳)

- برخی افراد تحت شرایط خاص خود به علم در این زمینه دست نمی‌یابند. (۴)

نوع (۱) را ضروری،^۲ قوی^۳ یا دائم^۴ نامیده‌اند.

۱. رامین، فرح و فریده محمدزمانی، ۱۳۹۸، «ارزیابی و نقد معیار گراهام اپی در باب موفقیت یک استدلال در اثبات وجود خدا»، قیسات، سال ۲۴، شماره ۹۴، ۵-۲۷.

2. necessary.

3. strong.

4. permanent.

نوع (۲) را امکانی^۱ یا ضعیف^۲ یا موقت^۳ نامیده‌اند.

نوع (۳) را قوی یا دائم نامیده‌اند.

نوع (۴) را ضعیف یا امکانی نامیده‌اند.

این نام گذاری‌ها متداخل است که عمدتاً یکی ناشی از تفکیک نکردن بین عدم امکان و عدم تحقق بالفعل موارد عمومیت لادری‌گرایی و دیگری ناشی از عدم توجه به حکم توقف معرفتی برخی از عاملان معرفتی و تحقق مصادیق آن است. اغلب لادری‌گرایی ضروری و امکانی با هم و لادری‌گرایی ضعیف / جوازی با قوی / تکلیفی در کنار یکدیگر به کار می‌روند و ناظر به هم تعریف می‌شوند. همچنین ضعیف را برخی برای عدم بالفعل علم به پرسش از وجود خدا و برخی برای توقف معرفتی افراد - بدون حکم کلی - به کار برده‌اند. از آنجاکه نوع (۲) در دو قسم خود پخش می‌شود، بهتر است (۱)، (۳) و (۴) را به ترتیب چنین بنامیم: ضروری (عدم امکان)، قوی (عدم فعلیت برای همه)، ضعیف (عدم فعلیت برای برخی). محور این مقاله، ارزیابی نوع ضعیف است که با توجه به تقابل آن با قوی، تبیین مفهومی آنها ضروری دارد. نکته آنکه از این دو مقوله هم تعاریف هنجاری - از سوی اپی (Oppy, 1994, p. 148) - و هم تعاریف توصیفی - از سوی پویدوین (Poidevin, 2010, p. 9) - ارائه شده است.

۱-۱. لادری‌گرایی ضعیف / جوازی

تعریف هنجاری: عامل معرفتی مجاز است داوری معرفتی درباب وجود یا عدم وجود خدا^۴ را متوقف کند و موضع نهایی در این باب برنگیرد. این یک جواز معرفتی است تا افراد با توجه به معضلات پیش روی براهین له و علیه اثبات وجود خدا، آنها را در عدم التزام به یکی از دو طرف موجه نشان دهد. در اینجا حکم نوعی داده نمی‌شود؛ بلکه جواز موردی آن حکم موجه و مشروع تلقی می‌شود. در نتیجه خدا باوری، خدا ناباوری و لادری‌گرایی سه مبنای معرفتی موجه‌اند که جواز التزام به هر یک از آنها در گرو تحقق معیارها و شرایط معرفتی است. تعریف توصیفی: لادری‌گرایی ضعیف موقعیتی معرفتی است که بیشتر انسان‌ها در حیطه‌های گوناگون معرفتی با آن آشنا هستند و در اصطلاح، اعتراف فرد به عدم علم خود درباره وجود خدا است. این یک رخداد فردی است و ربطی به باورهای دیگران ندارد.

۲-۱. لادری‌گرایی قوی / تکلیفی

تعریف هنجاری: عاملان معرفتی الزاماً باید اعتقاد درباره وجود خدا را متوقف کنند. به بیان دیگر، تنها یک حکم

1. contingent.

2. weak.

3. temporary.

۴. همه این تعریف‌ها بر محور خدای سنت ادیان شرقی (خدای واحد، مشخص، قادر مطلق، عالم مطلق، خالق ازلی جهان و ...) است.

درباره وجود خدا جایز است و آن تعلیق داوری و برگزیدن باور خنثی است. در نتیجه خدا باوری و خدا ناباوری به لحاظ معرفتی ناموجه هستند.

تعریف توصیفی: ما نمی‌توانیم بدانیم خدا هست یا نیست. این حکم عمومی و شامل همه انسان‌ها است. البته بر مبنای این خوانش، وجود رویکردهای خدا باوری و خدا ناباوری بین عاملان معرفتی انکار می‌شود که امری خلاف شهود ماست. بر این اساس، شاید مقصود اینان از نمی‌توانیم، «مجاز نیستیم بدانیم» باشد. پس بین اینکه توقف داوری^۱ و بی‌باوری^۲ را نسخه‌ای فراگیر بدانیم یا اینکه فارغ از این عمومیت، آن را در حق برخی عاملان معرفتی بسنجیم، تفاوت در حکم وجود دارد. دفاع از نوع اول دشوار و همراه با چالش‌های جدی معرفتی است؛ نوع دوم اما پیامدهای دشواری برای معرفت‌شناسی ندارد و البته اغلب حکمی موقت است. لادری‌گرایی توصیفی هم در نهایت باید به حکمی هنجاری منتهی شود؛ ضمن اینکه توصیف محض هم چندان به معرفت‌شناسی مرتبط نیست. در نتیجه با نگاه هنجاری، مسأله مقاله چنین خواهد بود: «آیا اعتقاد فرد به توقف داوری در باب وجود خدا و نداشتن موضع ایجابی یا سلبی در این زمینه، به لحاظ معرفتی قابل پذیرش است یا نه؟ آیا برخی عاملان معرفتی مجوز لادری شدن دارند یا نه؟» گاهی افراد در شرایط شخصی و اجتماعی خاصی قرار می‌گیرند که نمی‌توانند انتظار از یک عامل معرفتی را برآورده کنند. این امر در برخی موارد عادی و پذیرفته است و گاه نیز مولود عوامل غیر معرفتی است. بنابراین در ارزیابی آن باید شرایط و توان معرفتی فرد و میزان عمل به مسئولیت معرفتی او و میزان التزام به فضایل فکری و دوری از ردایل فکری و به طور کلی، تقصیر یا قصور او را در این زمینه بررسی نمود.

۲. دفاعیه‌ها از لادری‌گرایی جوازی

با جستجو در متون فلسفی، دو دفاعیه از این نوع لادری‌گرایی می‌توان یافت:

۲-۱. دفاعیه اپی‌براساس اصل محافظه‌کاری معرفتی

ریشه اصلی رویکرد گراهام اپی در تجویز لادری‌گرایی ضعیف، اختلاف ظرفیت‌های معرفتی افراد و همچنین کمیابی استدلال موفق و قانع‌کننده در باب وجود خدا است که زمینه را برای بروز رویکردهای متنوع معرفتی، از جهت توصیفی، و اعتبار معرفتی این رویکردها، از جهت تجویزی، فراهم می‌کند. او تصریح می‌کند که اختلاف معرفتی آحاد مردم درباره حقایق و امور، امری معقول است و ممکن و موجه است که برخی به گزاره P و برخی به

1. suspension of judgment.

2. nonbelief.

P~ معتقد باشند یا حتی دسته‌ای در این باره لادری باشند. (Oppy, 2006: p.7) این اختلافات می‌تواند برآمده از لغزش‌های معرفتی در اثر عوامل روان شناختی باشد. گاه نیز ممکن است عقلانیت افراد در حد کامل باشد؛ اما دسترسی آنها به ادله و شواهد از طرق مختلف باشد و در نتیجه آن، مقدمات باور نزد آنها یکسان نباشد. از سوی دیگر، مجموعه شواهد برای نیل به کامل‌ترین باور همیشه در دسترس آحاد افراد نیست و از این رو آنها از نیل به باور درست ناکام می‌مانند و اختلاف بین آنها هم امری عادی خواهد بود. افراد در مواجهه با امور، «مؤلفه‌های پیشینی»^۱ یکسانی ندارند تا انتظار باورهای همسان از آنها داشته باشیم. در نتیجه افراد معمولاً قادر نخواهند بود تا دیگران را متقاعد کنند از باورهای خود دست بکشند و به باورهای دیگران متمایل شوند. (Ibid, p.7-8)

ایی با استفاده از برخی اصول معرفتی گیلبرت هارمن، طرح جدیدی را در دفاع از لادری‌گرایی جوازی درمی‌اندازد: الف) اصل محافظه‌کاری:^۲ هر کس در استمرار اعتقاد به اموری که دلیل مخالفی علیه آنها اقامه نشده، موجه است. (Harman, 1986)

این اصل را غالباً فضیلتی فکری معرفی کرده‌اند که فرد با داشتن آن، در نظام فکری خود ثبات ایجاد می‌کند. صورت ساده این اصل آن است که به صرف باور به امری می‌توان آن را موجه دانست و اگر به چیزی باور پیدا کردیم، دیگر نیرو و هزینه خود را برای دلایل مخالف و ارزیابی آن صرف نکنیم. تلقی متعادل‌تری از این اصل، تعریف یادشده از هارمن است که براساس آن، نامعقول است که بدون هیچ دلیل مناسبی، باورهایمان را در معرض بازنگری و تغییر قرار دهیم. طرفداران این اصل مدعی هستند این اصل مسائل مهمی در فلسفه، مانند معضل تعین ناقص فرضیات و نظریات را حل کرده و بنیان دیدگاه‌های چیزم و کواین بر آن استوار است. بالاتر اینکه، این اصلی موافق طبیعت و حرکت طبیعی است و طبیعت نمی‌خواهد ما بدون هیچ دلیلی نظمان را تغییر دهیم. گاه نیز اصلی مشابه به نام اصل آسان باوری^۳ ذکر می‌شود که براساس آن، فرد مجاز است هر آنچه را به نظرش صادق جلوه می‌کند، بپذیرد. به طور کلی می‌توان سه قرائت از اصل محافظه‌کاری را از هم بازشناخت:^۴ (Vahid, 2004)

- محافظه‌کاری زایشی:^۵ صرف باور برای داشتن توجیه کافی است (چیزم)
- محافظه‌کاری ابقائی:^۶ فرد تنها در صورتی باید از باور خود دست بکشد که ایجاباً از خوب نبودن دلایلش

1. priors.
2. principle of conservatism.
3. principle of credulity.

۴. در بازگردان برخی اصطلاحات از ترجمه فارسی اثر مذکور بهره برده شده است.

5. generation
6. perseverance.

برای آن باور آگاه شود. (هارمن)

- محافظه کاری افتراقی: ^۱ فرد در باور خود موجه است حتی اگر با بدیل‌هایی که از نظر شواهد هم ارز آن هستند، مواجه شود. (اسکلار)

چون ایی خوانش هارمن را مبنای نگرش خود قرار داده است، بر همین تلقی تمرکز می‌کنیم. این اصل مبتنی بر مقوله «توجیه ازدست رفته»^۲ است که براساس آن، بسیار اتفاق می‌افتد که فردی باور خود را براساس قرائن کافی موجه می‌کند؛ اما پس از مدتی به دلیل محدودیت کارآمدی حافظه، آن پشتوانه را فراموش می‌کند؛ اما همچنان به آن معتقد است. روان‌شناسان شناختی این امر را حاصل انس و علاقه انسان به باورها و تمایل او به ابقای باورها می‌دانند؛ حتی اگر پشتوانه معرفتی آن را فراموش کرده باشد یا حتی آن شاهد را اکنون ناکافی بیندارد. پس با دو رویه معرفتی مواجه هستیم:

(۱) در هر آن توجیه باور باید در کنار باور باشد و نداشتن اولیه و ثانویه توجیه فرقی ندارد و اگر کسی توجیه را از دست داد، باید از باور دست بکشد.

(۲) باوری که یک بار موجه شده، دیگر نیازمند توجیه جدید نیست و تغییر باور تنها در گرو شواهد مخالف است.

تقریر فنی این دو اصل چنین است:

(۱) اصل تضعیف سلبی: ^۳ هر گاه کسی باور به P را بر توجیه کافی (درونی یا بیرونی) مبتنی نکرده باشد، باید از باور به P دست بکشد.

(۲) اصل تضعیف ایجابی: ^۴ هر گاه کسی به نحو ایجابی باور داشت که دلایل خود برای پذیرش P خوب نیستند، باید از باور به P دست بکشد.

هارمن براساس اصل محافظه کارانه خود، اصل دوم را معقول‌تر می‌داند؛ چراکه در غیر این صورت باید از بسیاری از باورها دست کشید. در نگاه او، نیازی به توجیه مضاعف برای باور نیست و الزام معرفتی افراد به چنین دشواری‌هایی معقول نیست.

ایمی معقول‌ترین اشکال اصل محافظه کاری را در آمیختن توجیه بیرونی و درونی می‌داند. توجیه بیرونی در پی هم‌نوایی با قواعد روشن و بیرونی است که خاصیت آن همگانی بودن است و چنین توجیهی باید بتواند «دیگران» را هم مجاب کند؛ در مقابل، توجیه درونی ناظر به امر درونی و مبتنی بر دلیل خاص فرد برای باور خود است.

1. differential.
2. lost justification.
3. principle of negative undermining.
4. principle of positive undermining.

پشتوانه اصل محافظه کاری در نگاه ایی، توجیه درونی است. در مقابل، پرایس معتقد است اصل محافظه کاری دو نوع توجیه درونی و بیرونی را درهم آمیخته است و اصل یادشده تنها وقتی معقول و محل ابتلا است که مقصود از توجیه، توجیه بیرونی باشد. در نگاه او، اگر قاعده معرفتی مشخصی در میان باشد و در توجیه باور نیاز به آن باشد که نشان دهیم مطابقت باور با آن قاعده، مفید یا مناسب است، این توجیه بیرونی و سازوکار آن نیز مشخص است؛ در مقابل، اگر فردی برای ترسیم پشتوانه باور خود، تنها براساس نوع خاصی از دلایل، به یک اصل معرفتی متوسل شد، آنگاه این را باید توجیه درونی دانست. پس اگر ما همیشه معتقد به باور الف بوده باشیم، این باور ادامه دار نمونه خوبی از عادت درست به محافظه کاری است؛ اما اگر با فردی مواجه شدیم که معتقد به الف نباشد یا قرینه مخالف آن در اختیار داشته باشد و ما در این حالت نیازمند توجیه باور خود باشیم، آنگاه سابقه طولانی آن باور، کمکی به توجیه کنونی آن نخواهد کرد. در نتیجه توجیه درونی در این مسأله کارآمد نیست و محافظه کاری اگر تنها مبتنی بر توجیه درونی باشد، مشروع نخواهد بود. (Price, 1988, p. 38-39)

ایی می گوید هرگاه فرد عاقلی، باوری برخلاف باور ما دارد، در واکنش به چنین مخالفتی موظفیم دلایل توجیه کننده بیرونی و عامه پسند خود را در دفاع از باور خود ارائه نماییم (توجیه بیرونی). با این حال، باید بتوانیم علت متفاوت بودن باور دیگران و به تعبیری، به خطا رفتن آنها را نیز تبیین کنیم؛ برای نمونه، شاید دیگران با وجود حجیت گواهی معرفتی دیگران، در مصداق دچار خطا شده اند و یک شاهد نادرست آنها را به خطا رهنمون شده باشد. در نگاه ایی، مهم وجه تفاوت باور دیگران با باور فرد و در نتیجه بازنگری او برای کشف علت این تفاوت است. بنابراین برای تأیید و پافشاری بر باور به الف - نه باور مقابل آن - لزومی ندارد دلیلی را که افراد را برای اعتقاد به الف متقاعد می کنند، بیابیم؛ بلکه کافی است که تبیین علی متفاوتی از اینکه چرا برخی به سوی باور مقابل کشانده شده اند، ارائه شود. به بیان دیگر، توجیه از ساختار معرفتی و استدلالی و ارزیابی دلایل و قرائن، به امری فرآیندی و علت یابانه تبدیل می شود: «مهم نیست چرا فرد باور مخالف ما را دارد؛ مهم این است که او چگونه چنین باوری پیدا کرده است»؛ «لازم نیست برای باور به گزاره ای دلایل و شواهد آن را تبیین کنیم؛ کافی است نادرستی فرآیند باور کسانی که را چنان باوری ندارند، تبیین کنیم». برای نمونه، در بحث باور به وجود خدا، خدا باور مدعی است خدا ناباوران و لادری گرایان به دلیل گناه اولیه یا گناهان بعدی بشر، دچار نقصان معرفتی در درک وجود خدا شده اند. این استدلال نیست که خدا را اثبات می کند؛ بلکه این نهاد پاک و قوای معرفتی درست و بجاست که می تواند وجود خدا را بیابد. این همان نگاه برون گرایانه به توجیه باور است که گلدمن آن را در معرفت شناسی محض در انداخت و پلاتینگا و دیگران در باور به وجود خدا به کار بستند. (Oppy, 1994, p. 161; 2006: p. 30-33) پس در نگاه ایی، حتی توجیه بیرونی - با اصطلاح یادشده - رخت برمی بندد و تفاوت باورهای فاعل شناسا با دیگران اغلب فرآیندی می شود و کسی برای تداوم در باور خاص خود، نیازی ندارد که دلایل آن باور را برای همگان موجه نشان دهد و به اصطلاح توجیه بیرونی فراهم

کند. این موضع اپی از منظر معرفت‌شناسی محل تردید جدی است. معیارهای معرفت‌شناسانه اموری جهان شمول و قابل محک زدن هستند و ما در پی یقین روان‌شناختی نیستیم؛ بلکه این یقین منطقی و معرفت‌شناختی است که در مسائل مهم متافیزیکی، به ویژه وجود خدا، باید فراهم شود و اقتناع معرفتی عمومی صورت گیرد. البته کسانی که درون‌گرایی معرفتی را بر نمی‌تابند و با اعتقاد به برون‌گرایی معرفتی، باور به خدا را رهاورد عواملی چون کارکرد درست قوا یا القای موجودات متعالی می‌دانند، از اساس از روبه‌شاهدباوری خارج هستند و لادری‌گرایی قرینه‌گرایانه در چنین حالتی چندان معنایی ندارد.

اصل معرفت‌شناختی هارمن و خوانشی درونی از توجیه موردنیاز برای باور و نیز برجسته کردن فرآیند باور به جای دلایل معرفتی آن، به دیدگاه خداباورانی که به دنبال نقش کارکرد درست قوای معرفتی برای موجهیت باور هستند - مانند معرفت‌شناسی اصلاح شده و استدلال ناپذیر شمردن باور دینی - نزدیک بوده است. اپی اما به دنبال به کارگیری این اصل در دفاع از لادری‌گرایی ضعیف است. به این بیان که کفایت توجیه درونی برای باور فرد و نیز موجهیت در امتداد آن تا زمانی که دلیل مخالفی پیدا نشده، به منزله کبرا و لادری‌گرایی فرد، به منزله صغرا و مصداقی از این قاعده تلقی خواهد شد. بر این اساس، افراد مجاز هستند براساس دلایل درونی خود، به امری معتقد شوند و بر این اعتقاد بمانند. حال گاه این ادله، پشتیبان خداباوری یا خدااناباوری هستند و گاه موجب توقف معرفتی می‌شوند که براساس اصل یادشده، همه این رویکردها برای افراد متعهد به آنها جایز و موجه است. گاه اتفاق می‌افتد که فردی درباب وجود خدا به نتیجه محصلی دست نمی‌یابد و این مولود هر عامل / عواملی باشد، چون دلایل فردی در حق او موجه است، این دیدگاه معرفتی او به رسمیت شناخته می‌شود. (Oppy, 1994, p. 161; 2006: p. 31) در نتیجه این یک ایده شرطی است و تا زمانی که کسی آن اصل معرفت‌شناختی را به رسمیت بشناسد، دفاع از لادری‌گرایی ضعیف میسر خواهد بود.

ارزیابی دفاعیه گراهام اپی

فارغ از نقدهایی کبروی به اصل این مبنای معرفتی که در بالا بدان‌ها اشاره شد و اینکه بقای بر معرفت و محافظت بر آن، بدون توجه به پشتوانه و منبع آن معرفت چندان قابل دفاع نیست و اصرار بر چنان اصلی بیشتر معطوف به مشروعیت بخشی به بعد روان‌شناختی باور است تا سوبه معرفت‌شناختی آن، چند اشکال بر این نوع دفاع از لادری‌گرایی ضعیف قابل طرح است:

الف) رفتار دوگانه معرفتی

رفتار لادری‌گرایی ضعیف در نوع برخورد با فرضیات شکاکانه دینی و دیگر فرضیات کیهانی دوگانه به نظر می‌رسد و دارای نوعی ناسازواری است. چنین فردی درباب مسائلی چون عمر جهان یا ماهیت جهان خارج و مانند آن

چنین نگرشی ندارد؛ درحالی که در آنجا نیز قرائن متضاد و رویکردهای متقابل وجود دارد و زمینه برای بی‌باوری فراهم است. به بیان فنی تر، با معیاری که ای‌بی برای موجهیت لادری گرا بیان می‌کند، شکاکیت درباب وجود خدا باید به شکاکیت فراگیر منجر شود و در این میان، فرقی بین باور به خدا و دیگر باورها وجود ندارد. ای‌بی تلاش می‌کند با ترسیم تفاوتی تعیین‌کننده، چنین استلزامی را نفی کند. در نگاه او لازم نیست یک عامل معرفتی معقول، در برابر همه مسائل، نگاه یکسان و ثابتی داشته باشد و وجود ملاحظات مناقشه برانگیز در زمینه‌های مختلف یکسان نیست. به بیان دیگر، معقول است که فردی در زمینه‌ای خاص در موازنه بین فرضیات و شواهد آنها به جمع‌بندی نهایی نرسد و این استلزامی با چنین نگرشی در همه زمینه‌ها ندارد. ای‌بی همچنین معتقد است تعلیق داوری هزینه‌هایی در پی خواهد داشت؛ اما اگر قرار باشد از نظر معرفت‌شناسانه از خطا دوری کنیم، چنین هزینه‌هایی معقول خواهد بود و درباب وجود خدا چنین زمینه‌ای کاملاً فراهم است. (Oppy, 1994, p. 162; 2006: p. 31) با توجه به تنوع مسائل معرفتی و شدت و ضعف اقوال و شواهد در آن زمینه‌ها، در اینجا حق با ای‌بی است و داشتن رویکردهای مختلف (تأیید یا تعلیق یا انکار) در برابر مسائل متنوع ازسوی یک فرد، امری مقبول و موجه است و رفتار دوگانه معرفتی تلقی نمی‌شود؛ مگر اینکه معادله رویارویی شواهد متقابل در همه آنها تقریباً مشابه باشد.

ب) شیوه مواجهه با قرائن خدا باور و خدا ناباور

خدا باوران و خدا ناباوران در برابر لادری گرا معتقدند هر کدام برای اعتقاد به وجود / عدم وجود خدا براهینی در دست دارند که اتفاقاً این براهین مبتنی بر قرائن غیرقابل مناقشه است و در نتیجه باید آنها را پذیرفت و دیگر جایی برای اصرار بر بی‌باوری باقی نمی‌ماند. چنان‌که در طول تاریخ تفکر عقلی و فلسفی بشر رایج بوده، بیشتر موحدان استدلال‌های وجودشناختی، هستی‌شناختی، غایت‌شناختی، اخلاقی و .. در اختیار دارند که مدعی هستند به نحو قاطعی وجود خدا را اثبات می‌کنند. در مقابل، خدا ناباوران هم مدعی‌اند چنان استدلال‌هایی در اختیار دارند که به نحو مجاب‌کننده‌ای عدم وجود خدا را نتیجه می‌دهند. پس معتقدان مدعی‌اند جایی برای توقف داوری نیست؛ چون ادله قاطعی در میان است. این ادعا هم لادری‌گرایی قوی و هم ضعیف را به چالش می‌کشد. (Oppy, 1994: 163-164) در مقابل، لادری‌گرایی ضعیف می‌تواند استدلال کند که خدا باور و خدا ناباور نمی‌توانند مدعی لزوم اعتقاد همگان شوند؛ چرا که در ساحت نظری، براهین آنها برای «شخص او» قانع‌کننده نیست. در ساحت گرایشی نیز می‌تواند مدعی شود آنها مبتلا به اموری چون آرزواندیشی هستند و باور آنها سوگیرانه است. او مدعی است نباید مردم را به دو دسته خدا باور و خدا ناباور معقول تقسیم کرد؛ بلکه سه دسته: خدا باور، خدا ناباور و لادری‌گرایی معقول وجود دارد که هر فرد عاقلی می‌تواند در یکی از این دسته‌ها جای گیرد. تنها پیش شرط آن است که هر کدام آراسته به فضایل فکری باشند و به وظایف و مسئولیت معرفتی خویش کاملاً عمل کرده باشند.

ج) ایجاد وسوسه‌های ذهنی

اشکال دیگر به موجه دانستن لادری‌گرایی ضعیف آن است که این حالت ذهنی، زمینه ساز بروز حالاتی ذهنی و روانی خواهد شد و زندگی روزمره فرد را دچار اختلال عمیق خواهد کرد. بنابراین گاه ممکن است فردی لادری‌گرایی را به این دلیل نپذیرد که آن را قابل تحمل نداند. شکاکیت و عدم جزمیت در زندگی موجب می‌شود انسان در یک سردرگمی بماند. برای نمونه، کسی که بخواهد زندگی آرامی داشته باشد و به این امر ادامه دهد، ابتدا باید بتواند این فرضیه را از ذهن خود بیرون کند که «جهان را یک خالق بدجنس و نابکار آفریده است». روشن است که شک و تردیدهای انسان در زمینه گذشته و آینده حیات خود و نیز درباره ارزش و معنای زندگی، رفتار معمول و روزمره‌اش را فلج خواهد کرد. اگر کسی رگه‌هایی از حضور و تأثیر خالق‌ی شرور در جهان و زندگی اجتماعی خود را بیابد، دیگر رنگ و بوی آرامش را نخواهد دید. حاصل آنکه، آرامش روانی در زندگی و گذران امور در گرو آن است که انسان نسبت به خلقت جهانی که در آن سکنا گزیده، به یک آرامش معرفتی دست یابد، نه اینکه آن را در یک بی‌خبری و ناآگاهی محض طی کند. پس لادری ماندن در تقابل با آرامش روانی فرد است و نباید فرد را تنها به این بهانه که داوری معرفتی او در باب خدا به نتیجه نرسیده، محق بدانیم که لادری بماند.

ممکن است کسی تنها راه گریز از این نگرانی‌ها را فراموش کردن آنها بداند. اپی چنین راهی را مناسب می‌شمارد و می‌گوید این یک دغدغه روان شناختی است که باید برای مقابله با آن، راه حلی روان شناختی در پیش گرفت. در نگاه او، انسان باید بتواند تفاوت بین دو ساحت را دریابد و فارغ از صدق فرضیات کیهان شناختی و وجودی، بتواند برای زندگی خود ارزش و معنا قائل شود. این دل نگرانی‌ها عاقبت نیکویی برای ما نخواهد داشت. البته در نگاه اپی، این پاسخ نهایی نیست و هنوز مجال مناقشه و گفتگو وجود دارد. با این حال در نگاه او، به نظر می‌رسد لادری‌گرایی ضعیف گزینه قابل تحمل و منزلی شایسته توقف است. (Oppy, 1994, p. 165) تفکیک دو امر روانی و معرفتی امر شایسته‌ای است و نمی‌توان تنها به بهانه بروز وسوسه ذهنی، فرد را مکلف کرد در دوران معرفتی بین حالات مختلف حتماً به یک طرف معتقد شود. البته این به معنای تأیید تبیین یادشده اپی در دفاع از لادری‌گرایی نیست. شاید برای دفاع از این حالت معرفتی، دفاعیه بعدی کارآمد باشد.

۲-۲. بازسازی دفاع از لادری‌گرایی ضعیف براساس «موقعیت معرفتی»

هر عامل معرفتی در حصار عوامل اجتماعی، روانی و فکری بسیاری قرار دارد که نحوه مواجهه او با شواهد و قرائن را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. از این رو آنچه برای یک نفر روشن است، برای دیگری پوشیده و دشوار است؛ آنچه یکی به سادگی به دست می‌آورد، دیگری به سختی بدان دست می‌یابد و... همه اینها بر آن دلالت

می‌کند که تجویز یک نسخه فراگیر برای همه عاملان معرفتی تا چه میزان دشوار است. البته چون دغدغه دانش‌ها نیل به صدق است و صدق اغلب امری مستقل از عاملان معرفتی تعریف می‌شود، تا حد امکان باید دستورالعمل‌هایی برای تجرید از ذهنیات تعریف کرد. با این حال، نمی‌توان عاملان معرفتی را تکلیف به مافوق طاق و کرد. خطای معرفتی به وفور رخ می‌دهد که اغلب علت آن، قرار گرفتن فرد در یک موقعیت معرفتی خاصی است که ارزیابی و استنتاج او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. آیا چنین امری می‌تواند مجوز لادری گرا شدن یک فرد شود؟

ابتدا از این مسأله شروع کنیم که آیا ممکن است در مسأله‌ای، از جمله مسأله وجود خدا، قرائن به سود هر دو طرف مفقود باشد یا خیر. برخی چنین ادعایی کرده‌اند و همه استدلال‌ها له و علیه وجود خدا را مخدوش دانسته‌اند. برخی خدا ناباوران، از جمله اسکریون و هنسن، معتقدند در غیاب قرائن به سود گزاره‌های وجودی ایجابی، مقتضای معرفتی، اعتقاد به سلب آن است: (Hanson, 1972: p. 323 Scriven, 1966: p. 103);

برای هر فاعل شناسای عاقل S و هر ادعای وجودی ایجابی P اگر S قرینه خوب یا هر ارزیابی معرفتی مثبت دیگری دال بر صدق P نداشته باشد، آنگاه باید رابطه شناختی انکار^۱ را در برابر P اختیار کند. از جمله نقدهایی که به این مبنا، یعنی بی‌نیازی خدا ناباوری از شواهد ایجابی وارد شده و در مسأله کنونی ما کارآمد است. ^۲ اشاره به موقعیت معرفتی افراد و محدودیت آنها در آگاهی از اصل وجود شواهد یا ارزیابی درست آنهاست. تامس ماریس در بیان نقطه ضعف و به عبارتی، تکمیل این نگره می‌گوید: باید مؤلفه مهمی به نام «موقعیت معرفتی» درست و خوب را در نظر گرفت. هر فردی بسته به شرایط خاص خود در موقعیتی منحصر به فرد قرار دارد که این امر در ارزیابی مواضع معرفتی او دخیل است. بنابراین عدم اطلاع S از دلایل به سود P تنها زمانی می‌تواند به انکار P بینجامد که او در موقعیت معرفتی مناسبی قرار گرفته باشد. این موقعیت دو شرط دارد:

(۱) P چنان است که اگر صادق باشد، ملاحظات معرفتی به سود صدق آن وجود داشته باشد.^۳

از این شرط می‌توان به وجود مقتضای معرفتی در خود گزاره و شواهد به سود آن تعبیر کرد.

1. denial.

۲. از مقوله موقعیت معرفتی در پاسخ به مسأله شر نیز استفاده شده است؛ آنجاکه ویلیام رو می‌گوید: به نظر نمی‌رسد برخی شرور با خیرهای برتر قابل جبران باشند و این را دلیلی بر وجود شرور گزاف می‌شمارد. در پاسخ به او گفته شده این مدعا مبتنی بر شرایط دسترسی معقول معرفتی است که براساس آن فرد معتقد باشد بین گزاره و موقعیت معرفتی او رابطه قرینه‌ای باشد و اگر P صادق باشد، ما ظرفیت و شرایط ادراک آن را داریم یا به عبارتی در موقعیت معرفتی درست نسبت به آن قرار خواهیم گرفت. در صورت فقدان چنین اعتقادی، گفتن به نظر می‌رسد P، از جانب فرد نادرست است.

۳. در باب وجود خدا، شلنبرگ معتقد است اگر او وجود داشته باشد به حکم مهربانی خود باید قرائن را در منظر ما قرار دهد؛ در نتیجه نبود چنین قرائنی دلیل بر نبود چنان خدایی است. (Schellenberg, 2015)

۲) S چنان است که با حضور چنین ملاحظاتی، حتماً یا به احتمال فراوان از آنها آگاه شود. از این شرط می‌توان به وجود مقتضی معرفتی در فاعل شناسا تعبیر کرد. پس اکنون می‌توان مدعی هسن و اسکریون را این چنین تصحیح کرد: برای هر فاعل شناسای عاقل S و هر ادعای وجودی ایجابی P اگر S به طور معقولی باور داشته باشد که در موقعیت معرفتی خوبی نسبت به P قرار دارد و شاهد یا ملاحظه معرفتی دیگری به سود صدق آن نداشته باشد، آنگاه باید P را انکار کند.

در چنین موقعیتی، رابطه مستقیمی بین شواهد و اثبات و نیز عدم شواهد و انکار وجود دارد و داشتن موقعیت معرفتی خوب، شرط لازم باور خواهد بود. حال اگر فرد مطمئن باشد که موقعیت معرفتی او مناسب نیست یا حتی در آن تردید داشته باشد، نباید با عدم دریافت دلیل بر امری، آن را انکار کرد، بلکه توقف معرفتی موضع درستی است. در نتیجه موقعیت معرفتی فرد می‌تواند چنان باشد که او در غیاب ادله به سود باور به خدا لادری بماند و نبود ملاحظات معرفتی مثبت را منوط به دلیلی عقلانی کند. اگر خدا وجود داشته باشد، ممکن است عواملی همچون گناه بر سرشت معرفتی فرد اثر گذاشته باشند و او ناتوان از نیل به شواهد به سود خدا باشد یا اگر خدا وجود نداشته باشد، ممکن است فرد به دلیل نیاز روان شناختی به یک موجود متعالی یا آرزواندیشی یا نیاز روانی به ندانستن نتواند دلایل علیه وجود خدا را به درستی دریابد. اینها احتمالاتی هستند که توانایی‌هایی شناختی را با مشکل مواجه می‌کنند و موقعیت‌هایی می‌آفرینند که فرد توانایی قضاوت معرفتی درستی نداشته باشد و لذا توقف معرفتی، گزینه موجه و معقولی پیش روی او باشد. (Morris, 1986) پس با دخیل کردن موضوع مهمی به نام موقعیت معرفتی درست و مناسب، نشان داده شد که امکان بی‌باوری در اثر دست نیافتن به شواهد مؤید یا نافی یک گزاره کاملاً منطقی است و لادری‌گرایی نیز یک موضع معرفتی قابل دفاعی برای او به شمار می‌رود.

ارزیابی

در تکمیل سخن موریس بیان چند نکته مهم لازم است. نخست آنکه، شرط دومی که او برای موقعیت معرفتی خوب در نظر گرفته است، تنها شامل «آگاهی» فاعل شناسا از شواهد است؛ درحالی که فرد پس از اطلاع از شواهد به سود طرفین، با دو مرحله تحلیل و انتاج نیز مواجه است که در این دو مرحله هم ویژگی‌های استعدادی و شخصیتی او دخیل است و تنوع فکر و باور مولود چنین عواملی است. پس سه مرحله مهم پیش روی فرد قرار دارد:

۱) آگاهی از شواهد و مواجهه با آنها

۲) تحلیل شواهد و وزن دهی آنها

۳) انتاج نهایی

این مراحل تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارند؛ از جمله:

- در دسترس نبودن قرائن و شواهد بیشتر از هر طرف

- غلبه روحیه شکاکیت در فرد و کاستن از وزن شواهد

- عدم دغدغه فکری نسبت به مسائل معرفتی خاص

- احساسات و گرایش ها

- مبهم و چندپهلویافتن شواهد

- نداشتن مهارت‌های استدلالی

- بافت فکری، فرهنگی و محیطی

- قوت و ضعف قوا، استعدادها و ویژگی‌های مینشی ضعف در امور شناختی

اینها عواملی است که در نهایت به پدید آمدن باورهای متفاوتی در افراد می‌شود که ممکن است حتی بی‌باوری یا توقف باشد. همچنین گاه تحلیل و انتاج برای فرد دشوار می‌شود و او ناتوان از خروج موفق از این چالش معرفتی خواهد شد. برای نمونه، آنتونی کنی با برشمردن دشواری ارزیابی نهایی براهین به سود یا زیان باور به خدا، واکنش بی‌طرف ماندن را معقول می‌داند. (Kenny, 2009: p. 122) این دشواری و ناتوانی یا مولود استعداد کم یا متوسط و در نتیجه عدم توانایی اولیه در ارزیابی شواهد است یا برآمده از استعداد بالا و دقت‌های موشکافانه است که در نهایت به قانع نشدن فرد می‌انجامد.

نکته دیگر آنکه، آنچه تا اینجا گفته شد، جنبه توصیفی داشت و سخن از تنوع موقعیت معرفتی افراد و دخالت مؤثر آن در مواجهه با شواهد و تحلیل و ارزش‌یابی نهایی آنها بود؛ اما آنچه لادری‌گرایی ضعیف را به لحاظ معرفتی مجاز و مشروع می‌گرداند، موجه بودن بی‌باوری برآمده از موقعیت معرفتی مختلف افراد است. موجهیت فرد در باورها شامل دو مرحله است: یکی اینکه او برای آگاهی از شواهد موافق و مخالف تلاش کافی داشته است یا نه (توجیه در مقدمات معرفتی باور) و دیگری آنکه از شواهد موجود، نتیجه درست و معتبر را گرفته است یا نه (توجیه در وزن دهی درست شواهد و انتاج). توجیه معرفتی اغلب بر مرحله دوم تلقی می‌شود؛ درحالی که مرحله نخست نیز بسیار مهم است و ارزیابی نقش موقعیت معرفتی نیز در همین راستا است. در معرفت‌شناسی همیشه توصیه به برون آمدن از عوامل غیرمعرفتی با آثار سوء بر داوری معرفتی است و شرط توفیق استدلال و شاهد معرفتی نیز جلب توجه حداکثری فاعلان معرفتی است. از سوی دیگر، از آنجاکه بی‌باوری موضع حیرت است و پیامدهای معرفتی و روان‌شناختی نامناسبی دارد، عامل معرفتی وظیفه دارد با رفع موانع و بهبود جایگاه خود، از این تردید به در آید. لادری ماندن یک موضع معرفتی و اثباتی است و خود لادری‌گرا هم تصدیق می‌کند که در واقع یکی از طرفین (در بحث کنونی، وجود یا عدم وجود خدا) صادق و دیگری کاذب است.

در نتیجه او معطوف به غایت معرفتی صدق، نباید در این تردید بماند. این تردید چه ناشی از در دست نبودن قراین باشد چه مبتنی بر فرآیند استنتاج و وزن دهی شواهد، وظیفه معرفتی او تلاش برای خروج از این توقف است. این وظیفه دوگانه است:

الف) تلاش برای قرار گرفتن در موقعیت معرفتی بهتر و مناسب تر

ب) تلاش برای کسب شواهد بیشتر یا توانایی شناختی بهتر جهت ارزیابی درست‌تر شواهد تا زمانی که او در این جهت عمل کند و فضائل فکری خود را در این جهت به کار گیرد، در داشتن حالت بی‌باوری موجه است.

حجیت بخشی به زمینه معرفتی فاعلان شناسا البته در دیگر نظریات معرفت‌شناختی نیز وجود دارد؛ از جمله دوگانگی معروف ثابت‌گرایی معرفتی^۱ و زمینه‌گرایی معرفتی^۲ که براساس آن، معیار توجیه و معرفت یا مستقل از بافت است یا مبتنی بر آن. گاه این ابتدا براساس ذهن^۳ است و گاه در نهاد اسناددهنده.^۴ در اولی معیار معرفت کاملاً وابسته به بافت خود عامل شناسا است؛ اما در دومی، براساس زمینه‌های اسناد، معرفت دیگران قضاوت می‌شود؛ به این بیان که یک فرد در یک بافت، شخصی را دارای معرفت می‌شمارد و فردی دیگر در بافتی دیگر، همان مصداق را معرفت نمی‌داند. به بیان دیگر، بافت افراد معیارساز خواهد بود. براساس زمینه‌گرایی، با چرخشی سمانتیکی و پراگماتیکی، واژه «دانستن» در ادعاهای معرفتی دیگران، در زمینه‌های مختلف دارای معانی و سطوح متنوعی خواهد شد؛ چراکه کاربران این واژه و نسبت دهندگان وصف علم به عاملان معرفتی در موقعیت‌های مختلف، برداشت‌های متنوعی از آن دارند. این رویکرد در کنار مبنایگرایی و انسجام‌گرایی، برای توجیه باورها و نیز رفع شکاکیت و زمینه‌سازی برای صحت ادعاهای به ظاهر متناقض درباره گزاره‌های واحد پیشنهاد شده است. برای نمونه، اگر فرید ادعا کند که گزاره الف را می‌داند، جایز است که دو نفر در دو بافت متفاوت، یکی این گزاره را صادق و دیگری کاذب بدانند؛ یکی بگوید فرید می‌داند و دیگری بگوید فرید نمی‌داند؛ چراکه تلقی آنها از دانستن و استانداردها و شرایطی که برای دانستن لازم و کافی می‌دانند، تفاوت می‌کند. (Cohen 1986; DeRose 1992; Lewis 1996)

پس از آنجا که استانداردهای افراد در درجات مختلفی از آسان‌بینی و سخت‌گیری است، دانستن هم معانی مختلفی پیدا می‌کند و اگرچه ظاهر دو گزاره متفاوت یا حتی متعارض شود، ارزش صدق آنها یکسان می‌شود و

1. epistemic invariantist.
2. epistemic Contextualism.
3. subject-based Contextualism.
4. attributor-based Contextualism.

دیگر نمی‌توان آنها را بر یک مبنا ارزش داوری معرفتی کرد. در مثال یادشده، دو نوع دانستن در میان است که فرید رابطه دانستن (۱) را با گزاره الف دارد؛ اما رابطه دانستن (۲) را با همان گزاره ندارد. پس: برداشت از واژه «دانستن» (S می‌داند که P) بسته به زمینه کاربر و استانداردهای او متفاوت است. این استانداردها اغلب برآمده از اهداف، نیات، انتظارات و پیش فرض‌های فرد یا شرایط و شأن محیطی افراد است. (Cohen, 1999, p. 57) در نتیجه براساس زمینه‌گرایی معرفتی، زمینه افراد استاندارد ساز است و این استانداردها برای افراد مختلف و در شرایط متنوع متفاوت خواهد بود. این رویکرد معرفتی یک دیدگاه هنجاری و در پی حجیت دادن به این استانداردها و در پس آن، موجهیت تنوع داوری درباره ادعاهای معرفتی دیگران است. آنچه از این مقوله می‌توان به نفع اهمیت موقعیت معرفتی در توجیه لادری‌گرایی جوازی بهره گرفت، اهمیت و اصالت تنوع در پیچه نگاه است.

۳. چالش‌های پیش روی لادری‌گرایی ضعیف براساس نقشه راه معرفتی

پس از انصراف بحث از نسخه عمومی و فراگیر لادری‌گرایی - چه در گونه تجویزی و الزام کردن آن برای همگان و ادعای برتری آن بر اعتقاد جازم سلبی یا ایجابی در باب وجود خدا و چه در گونه توصیفی آن و گزارشی از عمومیت ناتوانی عاملان معرفتی از دستیابی به اعتقاد جازم - به بررسی آن در حق آحاد و به صورت موردی، اکنون با ترسیم نقشه راه معرفتی فردی، میزان موجهیت او در این مسیر را ارزیابی خواهیم کرد. نگرش معرفتی به وجود خدا گاه از در پیچه فردی بررسی می‌شود و گاه از در پیچه نوعی. گاه صرفاً مدعای عامل معرفتی بررسی می‌شود که با میزانی خاص از قوای معرفتی و دسترسی به شواهد مختلف در باب مسأله، چه بسا گرایش‌های درونی وی در گزینش نهایی دخیل باشد یا او توان تحلیل شواهد یا دفاع از نگاه برگزیده خود در برابر انبوه اشکالات را نداشته باشد. چنین فردی توصیه‌ای به دیگران برای هم‌رنگ او شدن ندارد و تنها شرح حال خود را بیان می‌کند. او به مثابه یک انسان خردمند که حداقل‌های معرفتی برای ارزیابی ادله و شواهد مدعاها را دارد، یکی از رویکردها در باب مسأله (در فرض ما، خدا باوری، خدا ناپاوری، لادری‌گرایی) را برمی‌گزیند و هنگامه انتقاد نیز درصدد دفاع از آن برمی‌آید. در مقابل، گاه در مورد یک جامعه معرفتی سخن می‌رود و استعداد معرفتی نوعی و معیار در نظر گرفته می‌شود و توجیه در این مقوله، امری نوعی و دارای معیارهای جهانشمول و قابل آزمون برای همگان است. در بعد فردی، نگاه اغلب معطوف به عوامل غیر معرفتی و نیز محدودیت قوای شناختی افراد و در نتیجه یقین روان شناختی آنهاست. در نگرش نوعی اما با هم افزایی معرفتی افراد و نیز تلاش برای خروج از گرایش شخصی و هدایت توجیه به سوی واقع نمایی و عدم وابستگی شواهد به عوامل معرفتی، در پی توصیه‌های عام معرفتی هستیم.

یکی از نکاتی که در تعیین حکم نهایی لادری‌گرایی ضعیف می‌توان از آن بهره برد، آن است که آیا درباره

نظیرهای معرفتی آن، یعنی خداباوری و خداانا باوری، دو گونه فردی و نوعی را به رسمیت می‌شناسیم یا نه: خدا باوری / خداانا باوری فردی: به اعتقاد یک / چند عامل معرفتی، خدا وجود دارد / ندارد. این اعتقاد رهاورد دلایل معرفتی و عوامل غیر معرفتی است و فرد در این اعتقاد موجه است و الزامی بر اینکه همه فاعلان معرفتی چنان باشند، نیست.

خدا باوری / خداانا باوری نوعی: دیدگاه درست در زمینه وجود خدا، اعتقاد به وجود / عدم وجود اوست و هر عامل معرفتی آگاه به قرائن در این باب باید وجود / عدم وجود خدا را تصدیق کند.

ارزیابی این دیدگاه در گرو نگرش کلان‌تری است و آن اینکه آیا ما تنها یک دیدگاه را می‌پذیریم و آن را برای همگان لازم الاتباع می‌شماریم یا اینکه در عین التزام به موجهیت مبنای خود، به اعتقاد دیگران هم احترام می‌گذاریم و دست کم آنها را اعتقاد خود موجه می‌دانیم. برای نمونه، خداانا باوران گاه هیچ شأن و ارزش معرفتی برای خدا باوران قائل نیستند و آنها را کاملاً ناموجه و حتی دچار خرافات و مبتلا به آرزواندیشی و دیگر رذایل فکری می‌دانند؛ اما گاه این سنخ از مخالفان را تخطئه نمی‌کنند و به آنها رسمیت می‌بخشند. بنابراین اینکه ما به لحاظ معرفتی دیدگاهی داشته باشیم و تنها آن را درست بدانیم، اما تفاوت در استعداد های معرفتی را نیز در نظر بگیریم و رقیب را هم در باور روشمند خود معقول و معتبر بشماریم نتیجه دیگری پیش روی ما خواهد گشود.

دو نوع نگاه با لادری‌گرایی ضعیف وجود دارد:

تیبین توصیفی: عامل معرفتی مدعی می‌شود در مسأله وجود خدا نظری سلبی یا ایجابی ندارد. تیبین هنجاری: عامل معرفتی حق دارد / مجاز، موجه و مشروع است که با توجه به چالش‌های پیش روی ارزیابی دلایل طرفین در باب وجود خدا دآوری نهایی را متوقف کند و موضع نهایی در این باب نگیرد. تیبین توصیفی این پدیده چندان نتیجه‌ای در معرفت‌شناسی نخواهد داشت و باید بر رویکرد هنجاری و تجویزی متمرکز شد. فرآیندی که فرد برای موجهیت در لادری‌گرایی تنها خود - نه به عنوان توصیه‌ای عام - باید طی کند، از این قرار است:

۳-۱. متقارن دانستن مبانی معرفتی در باب وجود خدا

دو رویکرد کلی متقارن^۱ و نامتقارن^۲ در سنجش رویکردها در باب وجود خدا وجود دارد؛ اگر حالت زمینه و پیش‌فرضی وجود نداشته باشد و دو حالت خدا باوری و خداانا باوری در یک سطح باشند و از صرف نفی یکی،

1. symmetrical view.

2. asymmetrical view.

دیگری اثبات نشود و از نفی هر دو رویکرد لادری‌گرایی نتیجه گرفته شود (مجموعاً سه حالت). آنگاه این رویکرد را متقارن می‌نامند و از حالت مقابل که یکی پیش فرض باشد و دیگری نیازمند اثبات (مجموعاً دو حالت)، به نامتقارن تعبیر می‌شود. (Feldman & Conee 2004, 178) پیش فرض در اینجا یعنی آنکه یک مبنا را بدون دلیل پذیرفته باشیم و وظیفه اثبات را برعهده طرف مقابل بگذاریم و تا زمانی که دلیلی علیه مدعا اقامه نشود، به لحاظ معرفتی به قوت خود باقی بماند. تنها در حالت متقارن است که می‌توان لادری‌گرایی را بدیلی برای دو رویکرد دیگر برشمرد؛ چراکه در حالت نامتقارن، از ناتوانی یکی در اثبات خود، دیگری خودبه‌خود اثبات می‌گردد. در نتیجه در حالت متقارن، با سه مبنای هم‌ارز و هم‌تراز مواجه ایم و فرد لادری‌گرا پیش‌نیاز مبنای خود، یعنی امکان لادری‌گرا شدن را می‌پذیرد. او خدا باوری و خدا ناپاوری را نه پیش فرض روشی^۱ (صرفاً نقطه آغاز بحث و بدون ارزش صدق) می‌داند نه پیش فرض حقیقی^۲ (دارای ارزش صدق) و معتقد است در روال معتبر معرفتی، اعتقاد به هر یک از دو شق وجود و عدم وجود خدا نیازمند دلیل ایجابی است و در صورت فقدان آنها، موضع معرفتی درست لادری‌گرایی است.

۲-۳. موضع در برابر شواهد

در گام بعد، او باید موضع خود را در برابر شواهد ادعایی به نفع اعتقاد به طرفین در یکی از قالب‌های زیر بیان و اثبات کند:

۱-۲-۳. اظهار ناتوانی فردی از ارزش سنجی شواهد

فرد می‌تواند به دلیل محدودیت در قوای شناختی یا فقر اطلاعات علمی یا عدم توان تحلیلی، خود را از ارزش سنجی شواهد برکنار داند. عمده شواهد در این باب، مشتمل بر استدلال‌های فلسفی و علمی است که فهم و تحلیل آنها نیازمند توانایی ذهنی متعارف است و چه بسا برخی افراد در میانه راه بازمانند. از آنجاکه نمی‌توان تکلیف معرفتی لایطاق برعهده افراد گذاشت، این حق برای عاملان معرفتی در چارچوب قرینه‌گرایانه محفوظ است که دآوری در این باب را متوقف کنند. البته ایشان می‌توانند از ابواب دیگری چون گواهی معرفتی یا شهود و درون‌نگری به وجود خدا اذعان کنند؛ اما اکنون که سخن در باب لادری‌گری قرینه‌گرایانه است، به نظر می‌رسد بهانه برخی افراد برای نیمه تمام گذاشتن این ماجرا و لادری‌گرا شدن پذیرفته باشد. در گام بعدی، فرد ضمن اقرار به توانایی در ارزیابی شواهد، به اصطلاح قرینه‌گرایانه^۳ می‌یابد که این خود بر دو نوع است:

1. procedural.
2. substantive.
3. neutral.

۳-۲-۲. انکار شواهد^۱

شواهد به دو دسته کلی شهادتی^۲ و غیرشهادتی^۳ تقسیم می‌شوند. در حالت اول، فرد مدعی می‌شود شهادت/های قوی به نفع هیچ‌یک از طرفین نیافته است (صغروی) یا اساساً شهادت را در این محور یا به کلی حجت نمی‌داند (کبروی). در بخش نخست، بسیاری از خداپاواران و خداپاواران شهادت‌های خوبی به نفع خود در دست دارند. با این حال، تنها حجت یک فرد می‌تواند آن باشد که من چنین شهادت‌هایی را نیافتیم که البته در برخی موقعیت‌های معرفتی قابل پذیرش است. در بخش دوم نیز ممکن است کسی شهادت را به طور کلی یا در اموری چون وجود خدا که امری علی‌الادعا متعالی و برتر از مشاهده حسی است نپذیرد که این هم مبنایی رایج در معرفت‌شناسی است و در صورت داشتن دلایل کافی، فرد در این ادعا موجه خواهد بود.

در باب شواهد غیرشهادتی، یعنی دلایل عقلی و علمی به سود مدعا، ممکن است کسی مدعی شود ضمن عمل به وظیفه معرفتی و دقت در شواهد ارائه شده، هیچ‌یک از آنها را تام نیافته است. فرض این حالت معرفتی دور از ذهن نیست و ممکن است فردی به دلیل نبوغ بالای ذهنی یا برعکس، عدم توانایی ذهنی بالا از تک تک ادله قانع نشود و آنها را مخدوش و غیرتام بیابد. همچنین ممکن است کسی بگوید چون ما پیشینه ذهنی درباره چستی خدا نداریم، روشی آزموده در دست نداریم تا مطمئن شویم احتمالاً آن امر اثبات شده خدا است. به بیان دیگر، معلوم نیست سنخ استدلال‌های ارائه شده بتواند ما را در اثبات یا رد خدایی که هنوز نمی‌دانیم چيست، یاری رساند. (Mizrahi, 2017, pp. 4-10)

۳-۲-۳. ادعای تکافؤ شواهد^۴

اگر فردی شواهد در باب وجود خدا را کارآمد دانست، هنوز هم زمینه لادری‌گرا شدن در او هست و آن در صورتی است که نتواند یک دسته را بر دیگری ترجیح دهد. در این حالت، او ضمن پذیرش شواهد در این باب و ارزیابی معرفتی در نهایت آنها را هم وزن می‌یابد. اینکه فردی پس از تهاتر قوت و قدرت قرائن، هیچ کدام را برتر نداند به لحاظ معرفتی ممکن و در صورت داشتن فرآیند معرفتی درست فرد، امری موجه است. در چنین حالتی او از شواهد یک طرف قانع می‌شود؛ اما همزمان شواهد طرف مقابل را نیز دارای ارزش معرفتی می‌یابد و در نهایت نمی‌تواند یکی را بر دیگری ترجیح دهد.

۱. از این نوع به لادری‌گرایی شکاکانه (skeptical agnosticism) تعبیر می‌شود.

2. testimonial.

3. non-testimonial.

۴. از این نوع به لادری‌گرایی الغایی (cancellation agnosticism) تعبیر می‌شود.

بروز این حالات تحت شرایط خاص شخصی و اجتماعی کاملاً ممکن است. با این حال، اینکه ما فردی را در داشتن چنین نتیجه معرفتی (توقف داوری) موجه بدانیم، در گرو رضایت از روبه معرفتی او ذیل این شرایط است. به بیان دیگر، هر فرد در صورت داشتن دلایل کافی برای رویکرد خود و نیز آراسته بودن به فضایل فکری و میزان عمل به مسئولیت معرفتی و اخلاقی و نیز دخالت ندادن عوامل غیر معرفتی زیان رسان به روبه معرفتی، در نتیجه گیری نهایی خود موجه خواهد بود که این نتیجه می‌تواند عدم موضع گیری نهایی یا لاداری مانند باشد.

یادآوری این نکته مفید است که همواره در برابر هر گزاره سه رویکرد اثبات، انکار و توقف داوری نهایی درباب آن وجود دارد و معمولاً فرد مدعی است مبنایی که او برمی‌گزیند، همان مبنای درست است و آن دو دیگر نادرست، و بر مبنای واقع‌گرایی نمی‌توان بیش از یکی را درست دانست، با این حال وقتی به آحاد افراد می‌نگریم، انتظار وحدت روبه از همگان نابخاست. بنابراین ممکن است فردی خود خدا باور باشد و در عین حال، خدا ناباور یا لاداری‌گرا را در باورش موجه بداند و به تعبیری برای آن احترام و اعتبار معرفتی قائل باشد. در اینجا با الهام از ویلیام رو (Rowe, 1979) هر یک از رویکردهای سه‌گانه یادشده را می‌توان در سه قالب خصمانه،^۱ دوستانه^۲ و بی‌تفاوت^۳ تصور کرد. رویکرد خصمانه همه یا تک تک افرادی را که رویکرد مخالفی دارند، نامعقول و ناموجه می‌شمارد. رویکرد بی‌تفاوت نظری نسبت به معقولیت و موجهیت دو رویکرد رقیب ندارد؛ رویکرد دوستانه اما وجهی از معقولیت و موجهیت را برای رقیب باقی می‌گذارد؛ اگرچه بر اساس مبنای خود، آنها را کاذب می‌پندارد. اینکه می‌توان به باور کاذبی به صورت معقول معتقد بود، زیربنای خدا باوری - خدا ناباوری دوستانه است. هر یک از این دسته، ضمن اعتقاد راسخ به صدق مبنای خود و کذب مبنای رقیب، فرد مخالف را تحت شرایطی، در گزینش باور مقابل موجه می‌شمارند. یکی از این رویکردهای مقابل، لاداری‌گرایی است که خدا باوران و خدا ناباوران می‌توانند ضمن اعتقاد به نادرستی آن مبنا در نگاه خود، فرد یا افرادی را که به چنان نگرشی متمایل می‌شوند، معقول و موجه بشمارند. البته اشکالاتی چون نسبت در صدق یا نسبت در توجیه در کمین این نگاه است؛ اما اگر آنها را تنها در سطح مقام اثبات بدانیم نه مقام ثبوت، خدشه‌ای به حقیقت واحد وارد نخواهد شد.

نتیجه‌گیری

اینکه برخی افراد در توقف داوری معرفتی خود درباب خدا مجاز هستند یا نه، بستگی به انتظار ما از عاملان معرفتی و نوع مواجهه آنها با رویکردهای رقیب دارد. انسان‌ها به لحاظ معرفتی وظایفی دارند که در صورت

-
1. unfriendly.
 2. friendly.
 3. indifferent.

انجام آنها در نتیجه به دست آمده موجه هستند. با این حال، در موضوعی چون وجود خدا ممکن است برخی توان نتیجه‌گیری نهایی را نداشته باشند. اگر چنین افرادی را تنها مکلف به تکیه به شهادت دیگران کنیم، چالش‌هایی از سوی دیگر پیش روی ایشان هست؛ از جمله اینکه امکان شهادت‌های متعارض نیز فراوان است؛ علاوه بر اینکه ارزش معرفتی شهادت در معرفت‌شناسی چندان مستحکم نیست. به نظر می‌رسد به شرط التزام به وظایف معرفتی و دربر داشتن فضایل فکری و دوری از ردایل فکری، بتوان توقف داوری برخی در این مسأله را موجه دانست. با این حال، او موظف است در موضوع مهمی چون وجود خدا تلاش معرفتی بیشتری داشته باشد تا از این بلاتکلیفی معرفتی بیرون آید. مضاف بر اینکه، فارغ از رویه قرینه‌گرایانه، راهکاری عمل‌گرایانه برای اعتقاد فراهم است.

References

- Cohen, S. (1986). Knowledge and Context. *Journal of Philosophy*, 83(10), 574-583.
- Cohen, S. (1999). Contextualism, Skepticism, and the Structure Of Reasons. *Philosophical Perspectives*, 13, 57-89.
- Derose, K. (1992), Contextualism and Knowledge Attributions. *Philosophy and Phenomenological Research*, 52, 913-929.
- Feldman, R. & Conee, E. (2004). *Evidentialism: Essays in epistemology*. Oxford, Oxford University Press.
- Hanson, N. R., 1972, *What I Do Not Believe and other Essays*, ed. Stephen Toulmin and Harry Woolf, Dordrecht, Neth.
- Harman, G. (1986). *Change in View: Principles of Reasoning*. Cambridge, Mass. M.I.T. Press Bradford Books.
- Kenny, A. (1983). *Faith and Reason*. New York. Columbia University Press.
- Kenny, A. (2009). *Atheism and Agnosticism*. *Philosophers and God; At the Frontiers of Faith and Reason*, ed. by John Cornwell and Michael McGhee, MPG Books Group.
- Lewis, D. (1996). Elusive Knowledge. *Australasian Journal of Philosophy*. 74, 549-567.
- Mizrahi, M. (2017). Skeptheism; Is knowledge of God's existence possible. *European Journal for Philosophy of Religion*, 9(1), 41-64.
- Morris, T, (1986). Pascalian Wagering. *Canadian Journal of Philosophy*. 16 (3), 437- 454.
- Oppy, G. (1994). Weak Agnosticism Defended, *International Journals for Philosophy of Religion*. 36, 147-167.
- Oppy, G. (2006). *Arguing about Gods*, Cambridge University Press.
- Poidevin, R. (2010). *Agnosticism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- Price, H. (1988). Review of *Change in View*. *Philosophical Books*. 29, 38-41.
- Rowe, W. (1979). The problem of evil and some varieties of atheism. *American Philosophical Quarterly*, 16, 335-341.
- Scriven, M. (1966). *Primary Philosophy*, New York, McGraw Hill.
- Schellenberg, J. L. (2015). *The Hiddenness Argument, Philosophy's new challenge to the Belief in God*. Oxford, Oxford University Press.
- Vahid, H. (2004). Varieties of Epistemic Conservatism. *Synthese*. 141. 97- 122.